

Wójtowicz, Przemysław

"Emigracja polska w Wielkiej Brytanii wobec możliwości wybuchu III wojny światowej 1945-1954", Andrzej Zaćmiński, Bydgoszcz 2003 : [recenzja]

Mazowieckie Studia Humanistyczne 10/1 2, 261-265

2004

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Andrzej Zaćmiński, *Emigracja polska w Wielkiej Brytanii wobec możliwości wybuchu III wojny światowej 1945–1954*, Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2003, str. 364.

Z chwilą rozpoczęcia w Polsce transformacji ustrojowej zostały wyeliminowane ostatnie przeszkody uniemożliwiające wyjaśnienie jednej z ostatnich białych plam w historii naszego kraju. Były nią dzieje Drugiej Wielkiej Emigracji¹, której geneza jest ściśle związana z ostatnią wojną światową i zaistniałym po niej nowym układem politycznym na świecie i w Polsce. Już na początku lat osiemdziesiątych XX w. zaczęły się pojawiać pierwsze, rzetelne i oparte na szerokiej bazie źródłowej publikacje naukowe na temat dziejów politycznych emigracji po 1945 r. A po 1989 r. nastąpił ich prawdziwy „wysyp” – nie tylko na łamach specjalistycznych czasopism historycznych i politologicznych, lecz także w postaci książek dostępnych szerszemu kręgowi odbiorców². Niemniej, jest to tak rozległa tematyka, że nadal wiele niewyjaśnionych i pomijanych kwestii czeka na podjęcie należytych, szczegółowych badań. Jedną z nich zajął się dr Andrzej Zaćmiński,

---

¹ A. Friszke, *Życie polityczne emigracji*, Warszawa 1999, s. 8. Por. uwagi na ten temat: T. Wolsza, *Synteza dziejów emigracji*, „Dzieje Najnowsze” 2000, nr 4, s. 185.

² Zob. m.in. E. Duraczyński, *Rząd polski na uchodźstwie 1939–1945. Organizacja. Personalia. Polityka*, Warszawa 1993; *Warszawa nad Tamizą. Z dziejów polskiej emigracji politycznej po drugiej wojnie światowej*, pod red. A. Friszke, Warszawa 1994; *Myśl polityczna na wygnaniu. Publicyści i politycy polskiej emigracji powojennej*, pod red. A. Friszke, Warszawa 1995; M. Hułas, *Goście czy intruzy? Rząd polski na uchodźstwie wrzesień 1939 – lipiec 1939*, Warszawa 1996; W. Hładkiewicz, *Polska elita polityczna w Londynie 1945–1972*, Zielona Góra 1997; T. Wolsza, *Rząd RP na obczyźnie wobec wydarzeń w kraju 1945–1950*, Warszawa 1998; A. Siwik, *PPS na emigracji w latach 1945–1956*, Kraków 1998, też, *Polskie wychodźstwo polityczne. Socjaliści na emigracji w latach 1956–1990*, Kraków 2002; 1956. *Polska emigracja a Kraj. Antologia źródeł*, pod red. M.M. Drozdowskiego, Warszawa 1998; A. Friszke, *Życie polityczne emigracji*, Warszawa 1999; R. Habielski, *Życie społeczne i kulturalne emigracji*, Warszawa 1999; tenże, *Polski Londyn*, Wrocław 2000; P. Machcewicz, *Emigracja w polityce międzynarodowej*, Warszawa 1999; Z. Woźniczka, *Trzecia wojna światowa w oczekiwaniach emigracji i podziemia w kraju w latach 1944–1953*, Katowice 1999; M. Dymarski, *Stosunki wewnętrzne wśród polskiego wychodźstwa politycznego i wojskowego we Francji i w Wielkiej Brytanii 1939–1945*, Wrocław 1999; W. Rojek, *Odyseja skarbu Rzeczypospolitej. Losy złota Banku Polskiego 1939–1950*, Kraków 2000; D. Górecki, *Polskie niezależne władze państwowe na uchodźstwie w latach 1939–1990*, Warszawa 2002. Dodać do tego należy kilka książek wydanych przez Polskie Towarzystwo Naukowe na Obczyźnie pod wspólnym tytułem: *Materiały do dziejów uchodźstwa oraz całkiem już okazały cykl publikacji opublikowany w Gorzowie Wielkopolskim przez Światową Radę Porozumiewawczą Badań nad Polonią.*

pracownik Instytutu Historii Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego, którego specjalnością naukową jest myśl polityczna i wojskowa polskiej emigracji³.

Tematyka recenzowanej pracy wydaje się nader frapująca. Tytuł rozprawy zaś może niezorientowanym w zagadnieniu zasugerować, iż mamy tu do czynienia z jakąś futurologią, czy to z książką modnego ostatnio typu *political fiction* lub też z tzw. historią alternatywną. Zachodzi pytanie – czy zawodowemu historykowi przystoi podejmowanie tego rodzaju problematyki? Jednak to tylko pozory. Temat podjęty przez Andrzeja Zaćmińskiego nie jest żadną futurologią. Z dzisiejszego punktu widzenia, groźba wybuchu III wojny światowej być może wydaje się dyskusyjna, wszelako na przełomie lat czterdziestych i pięćdziesiątych XX w. taka możliwość przez ówczesnych, a zwłaszcza przez polskich emigrantów, była poważnie brana pod uwagę. Jak słusznie zauważył autor „człowiek zawsze działa sytuacyjnie, tzn. to co dziś wydaje się irracjonalne, w innych warunkach jest racjonalne”⁴. Sytuacja po II wojnie światowej przez najbliższą dekadę była bardzo niestabilna, zaś kumulacja wojennych obaw miała miejsce po wybuchu wojny koreańskiej w 1950 r. Dopiero śmierć Józefa Stalina spowodowała okres stabilizacji zimnowojennego *status quo*. Zresztą autor podkreślił, że „Przedmiotem [jego] zainteresowań [...] jest postawa emigracji wobec zagrożenia wybuchem III wojny, nie zaś problem czy była ona możliwa”⁵.

Autor przed przygotowaniem rozprawy przeprowadził imponującą kwerendę naukową. Z oczywistych względów, w dużej mierze była ona przeprowadzona w Wielkiej Brytanii. W Londynie historyk dotarł do czterech instytucji: Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Sikorskiego, Archiwum Józefa Piłsudskiego, Biblioteki Polskiej i Studium Polski Podziemnej. Uzyskane tam materiały zostały uzupełnione badaniami w Polsce. Badacz dziejów najnowszych przeprowadził je w Archiwum Akt Nowych, Centralnym Archiwum Wojskowym i Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych. Należy tylko ubolewać, że autor mimo poczynionych starań, nie otrzymał zgody na dostęp do materiałów Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji.

Praca została podzielona na sześć rozdziałów w układzie problemowo-chronologicznym. Obejmuje ona okres od zakończenia II wojny światowej (a ściślej rzecz biorąc od momentu cofnięcia uznania dla rządu polskiego przez mocarstwa zachodnie – 5 lipca 1945 r.) do ostatecznego podziału emigracji polskiej, który

³ Z ostatnio opublikowanych artykułów autora wskazałbym m.in. na: *Trzecia wojna światowa w planach emigracji polskiej w Wielkiej Brytanii w latach 1945–1956. Zarys problemu badawczego*, „Czasy Nowożytnie” 1996, t. 1; *Polskie władze wojskowe na uchodźstwie wobec możliwości wybuchu nowej wojny (1945–1954)*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1997, nr 1–2; *Koncepcje i próby zachowania i odtworzenia Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie (1945–1954)*, „Dzieje Najnowsze” 1999, nr 4.

⁴ A. Zaćmiński, *Emigracja polska w Wielkiej Brytanii wobec możliwości wybuchu III wojny światowej 1945–1954*, Bydgoszcz 2003, s. 10–11.

⁵ *Ibidem*, s. 9.

się dokonał się w 1954 r. W moim przekonaniu ramy chronologiczne omawianej rozprawy zostały trafnie ustalone, zaś podział wewnętrzny jest rzeczywiście przejrzysty i kompletny.

Rozdział pierwszy ma charakter wprowadzający i dotyczy prognoz na temat wybuchu III wojny wysuwanych przez poszczególne środowiska emigracyjne. Uwagę przykuwa zwłaszcza postać gen. Władysława Andersa, który był bodajże największym emigracyjnym specjalistą w sprawach dotyczących III wojny światowej. Jego wiara w nieuchronny wybuch konfliktu zbrojnego była niezachwiana do tego stopnia, iż podawał nawet ramy czasowe wydarzenia, które ciągle modyfikował w zależności od sytuacji międzynarodowej i przesuwiał w czasie. Na tym przekonaniu przede wszystkim opierał całą swoją działalność polityczną. Ze względu na popularność i szacunek, jego poglądy były powszechnie akceptowane, zarówno przez kręgi rządowe, jak i zwykłych ludzi osiadłych po wojnie w „polskim” Londynie, czy też używając innego określenia w „Warszawie nad Tamizą”. To on w dużej mierze przyczynił się na emigracji do upowszechnienia tzw. koncepcji trwania. Według niej okres pokoju pomiędzy blokiem anglosaskim a komunistycznym był tylko tymczasowy i należy go po prostu przeczekać. W wyniku nowej wojny – jak prognozował dowódca 2. Korpusu – Związek Sowiecki zostanie pokonany, a tym samym będzie możliwy powrót emigrantów do wolnej Polski.

W drugim rozdziale autor omówił stanowisko władz cywilnych Rzeczypospolitej Polskiej wobec możliwości wybuchu III wojny. Dotyczy to zwłaszcza poglądów poszczególnych premierów i kierowanych przez nich gabinetów. Szczegółową analizę problemu autor rozpoczął od stanowiska w tej kwestii gabinetu Stanisława Mikołajczyka, zaś skończył na gabinetcie Jerzego Hryniewskiego. Autor ponadto przedstawił poglądy prezydentów z tamtego okresu, a w szczególności będącego na urzędzie od 1947 r. Augusta Zaleskiego. Zamieszczono tutaj również prognozy, analizy i koncepcje członków III i IV Rady Narodowej, stanowiącej namiastkę parlamentu na obczyźnie.

Najbardziej rozbudowany i interesujący – moim zdaniem – wydaje się rozdział trzeci, który dotyczy szeroko rozumianych władz wojskowych. Chodzi tu przede wszystkim o najwyższych dowódców, którzy z racji predyspozycji zawodowych uważali się za najbardziej kompetentnych do zabierania głosu w kwestii zagadnień dotyczących nowego konfliktu zbrojnego. Po zakończeniu II wojny światowej i rozwiązaniu Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie, znani dowódcy rozpoczynali karierę polityczną, i to z ambicjami kierowania polską emigracją, w której posiadali zresztą znaczny autorytet. Było to jeszcze bardziej widoczne od momentu konfliktu wśród ugrupowań politycznych, do którego doszło po objęciu urzędu prezydenta przez Augusta Zaleskiego w czerwcu 1947 r.

Na uwagę zasługuje także mało znany epizod, który szczegółowo przedstawił autor, związany z działalnością ściśle tajnej struktury wojskowej, tzw. Związku

Sztabu Głównego, funkcjonującego wówczas pod przykrywką Polskiego Instytutu Historycznego. Prowadził on prace związane z planowaniem strategicznym i odtworzeniem Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie. Następnie autor omówił sprawy dotyczące odtworzonych sił zbrojnych związane z użyciem ich w nadchodzącym konflikcie zbrojnym. Za bardzo ciekawe uznałbym informacje o planowanym miejscu przyszłej dyslokacji emigracyjnego wojska polskiego, co się ściśle wiązało z przewidywanym rozwojem sytuacji na froncie III wojny światowej. W niektórych koncepcjach zakładano, jak ustalił autor, iż w pierwszej fazie globalnego konfliktu zbrojnego wojska sowieckie bez większych problemów dojdą, przez Niemcy i Francję, aż do wybrzeży Atlantyku. Uderzenie będzie można zatrzymać dopiero na naturalnej przeszkodzie, jakimi będą góry Pireneje. Dlatego też przyszłe wojsko polskie powinno być tworzone w dalekiej Hiszpanii lub nawet w jeszcze dalszym Maroku, tak aby nie zostało rozbite w pierwszej fazie konfliktu zbrojnego i mogło wejść do boju dopiero po przejściu inicjatywy strategicznej przez aliantów.

W następnym rozdziale historyk omówił stanowisko poszczególnych partii politycznych działających wśród polskiej emigracji wobec możliwości wybuchu III wojny. Wedle mojej wiedzy owa tematyka nie była dla żadnego z ugrupowań zagadnieniem pierwszorzędym, bardziej skupiały się one natomiast na rozgrywkach politycznych. Stąd mamy tutaj do czynienia bardziej z poglądami poszczególnych liderów i czołowych działaczy ugrupowań, którzy prezentowali je na łamach organów prasowych, niż z oficjalnymi stanowiskami kierownictwa poszczególnych emigracyjnych partii i stronnictw politycznych. Ogólnie należy stwierdzić, iż w opinii zwykłych emigrantów, autorytet elit politycznych w owym czasie został mocno nadszarpnięty. Dlatego większym prestiżem cieszyli się oficerowie, którzy choć *de facto* stali się również politykami, to mimo wszystko potrafili utrzymać opinię ponadpartyjnych mężów stanu. Widać to zwłaszcza na przedstawionych w omawianej pracy karierach generałów: Władysława Andersa, Tadeusza Bora Komorowskiego, Mariana Kukieła i Stanisława Kopańskiego.

Obok rządu, wojska i partii politycznych swoje poglądy na temat ewentualnego wybuchu III wojny prezentowali również szeregowi emigranci. Tę kwestię autor zaprezentował w kolejnym rozdziale. W szczególny sposób zaznaczył w tym miejscu rolę prasy w kształtowaniu poglądów polskiej opinii publicznej. To w głównej mierze polskie gazety podtrzymywały stan tymczasowości i nieustannie mobilizowały emigrację do pozostawania w gotowości z uwagi na zbliżającą się walkę. Atmosferę tamtego okresu oddają doskonale wykorzystane przez autora wypowiedzi polskich emigrantów zaczerpnięte z pamiętników i artykułów prasowych. Na przykład, ze wspomnień księdza arcybiskupa Szczepana Wesołego autor wyłowił poniższy fragment ściśle związany z omawianą tu tematyką: „Większość z nas została w Anglii, bo wydawało się, że nasz pobyt będzie czasowy i że dojdzie do konfliktu zbrojnego Wschód-Zachód”⁶. Z kolei z artykułu pt. *Manewry wojenne*

⁶ *Ibidem*, s. 271.

i manewrowanie wojną z „Przeglądu Polskiego” przytoczył poniższy cytat: „W tym stanie rzeczy, jaki panuje na świecie przez decyzję Rosji Sowieckiej narzucenia światu »ery komunistycznej«, wojna jest nieunikniona”⁷. Wydaje się, że z tej dokumentacji wyłania się obraz jakby wojna miała wybuchnąć łaďa moment! I tak te sprawy odbierali Polacy na emigracji przynajmniej do przełomu lat czterdziestych i pięćdziesiątych XX stulecia.

Kończący pracę rozdział szósty dotyczy kwestii przyszłości granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej w obliczu ewentualnego udziału odtworzonej armii niemieckiej w III wojnie światowej. Sprawa remilitaryzacji Niemiec spotkała się z gwałtownym sprzeciwem wszystkich środowisk emigracyjnych. Wróciła więc obawa przed powtórką z historii i możliwością dogadania się Niemców i Rosjan kosztem Polski. Otóż wówczas wciąż aktualne były tragiczne wspomnienia z ostatniej wojny, ponadto status prawny Ziem Zachodnich i Północnych był podważany przez odradzające się państwo zachodniemieckie.

W tej wyjątkowo szczegółowej pracy, autor praktycznie nie pominął ani jednego podmiotu politycznego w „polskim” Londynie, który zajmował się problematyką przyszłego konfliktu zbrojnego, określanego III wojną światową. Z mojego punktu widzenia, a bliskie mi są zwłaszcza Związki Ziem Wschodnich RP, można było nieco więcej miejsca poświęcić poglądom prezentowanym przez działaczy tych organizacji, zważywszy na fakt, iż biuletyny Związków Północno-Wschodniego i Południowo-Wschodniego bardzo często podnosiły tę tematykę.

W podsumowaniu muszę stwierdzić, iż po lekturze książki nasuwa się dość smutny wniosek. Polacy, którzy znaleźli się w wyniku wojny na emigracji, czekali na kolejną wojnę, która według nich miała odmienić ich los i umożliwić powrót do ojczyzny. Można pokusić się o konstatację, że to była właśnie ich największa tragedia.

Przemysław Wójtowicz

Witold Wojdyło, Stanisław Grabski (1871–1949): biografia polityczna, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2003, str. 497.

W 2003 r. opublikowana została biografia polityczna Stanisława Grabskiego, autorstwa Witolda Wojdyły. Historia Polski pierwszej połowy XX w. jest dość dobrze opracowana naukowo. Tym bardziej więc zdumiewał brak monografii o znanym polityku polskim tego okresu. Zadanie badawcze, przed jakim stanął Witold Wojdyło było bardzo interesujące. Grabski był jednocześnie wybitnym politykiem, naukowcem, publicystą. Był człowiekiem niezwykle uzdolnionym,

---

⁷ *Ibidem*, s. 277.